

BARVE V SLOVENSKIH SODOBNIH FOLKLORNIH UGANKAH¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 3. 10. 2018

Izveček: Avtorica v članku ugotavlja, da analiza zbranega gradiva sodobne slovstvene folklorne pogosto pokaže spremenjene funkcije posameznih žanrov ali podžanrov in njihove učinkovitosti. Poudarja, da družbeni razvoj in dinamika spreminjata tako teme, ki se pojavljajo v slovstveni folklori, kot tudi marsikateri žanr in njegovo percepcijo. Ugotavlja, da je tako tudi pri uganki: včasih je prevladovala prava uganka, v sodobnih folklornih ugankah pa se je prava uganka kot žanr slovstvene folklorne umaknila v ozadje, prevladal pa je podžanr šaljivega vprašanja. Tako je tudi raba barvnih poimenovanj pri sodobnih ugankah drugačna kot je bila v preteklosti.

Ključne besede: uganka, šaljiva vprašanja, folklor, barve, šala, humor

Abstract: The author argues that collections of contemporary folklore material often show the changed functions of genres or subgenres and their different productivity. The author emphasizes that the development and dynamics of society change both the themes that appear in folklore, as well as many genres and their perception. She finds this process also in riddles: at the forefront of the older material are true riddles, while in the contemporary material, true riddles as a genre are pushed to the background and are dominated by joking questions. The use of colour names in contemporary riddles is also different from that of archival material.

Keywords: riddle, conundrums, joking question, folklore, colour, joke, humour

Uvod

Za folklorno uganko, ki spada med najstarejše žanre slovstvene folklorne in jo zasledimo že v antičnih zapisih, med generacijami pa kroži (predvsem) prek verbalne komunikacije, je značilna dvodelna oblika: 1) krajše vprašanje ali opis in 2) eno- ali večbesedni odgovor (včasih celo poved). Dvodelna struktura folklorne uganke narekuje dialoško obliko, ta pa prav tako terja dvodelno strukturo: ne glede na podžanr folklorne uganke sta potrebna vsaj dva udeležena: govorec in poslušalec/poslušalci, ki večinoma tudi uganjuje/jo in tako vzpostavlja/jo dvosmerno komunikacijo. Podžanri folklorne uganke se med seboj razlikujejo po funkcijah: lahko gre za razbiranje metaforičnega opisa in s tem vzpostavljanje in razreševanje tekmovalnega odnosa, lahko za poudarjanje humorja ter kreativnega izražanja in mišljenja. Sodobne folklorne uganke obsegajo več podžanrov: poleg danes redkejših pravih in risanih ugank so najpogostejša šaljiva vprašanja, medtem ko je podžanr modrih oziroma katekizemskih vprašanj tako rekoč izginil.

V članku se osredinjam na prave uganke in šaljiva vprašanja kot najbolj reprezentativna podžanra v zbranem sodobnem gradivu, hkrati pa nekatera med njimi vsebujejo tudi barvna poimenovanja, kar je ena osrednjih točk tokratne razprave. V članku izhajam tako iz starejšega arhivskega gradiva ugank, ki je del arhiva Inštituta za slovensko naro-

dopisje ZRC SAZU (v nadaljevanju ISN ZRC SAZU), kot tudi iz sodobnega gradiva, ki sem ga zbrala s terenskim delom (več o tem v poglavju o metodologiji).

Razlika med pravo uganko in šaljivim vprašanjem je predvsem v izraženem medsebojnem odnosu zastavljalca vprašanja in uganjevalca. Za pravo uganko je značilno, da sta zastavljalca uganke in uganjevalec v tekmovalnem odnosu: če uganjevalec uganko ugame, zmaga, če je ne, je zmaga na strani zastavljalca. Ta odnos z vsako na novo zastavljeno uganko postaja bolj dinamičen in spremenljiv. Za te uganke je značilen predvsem (zelo) metaforičen opis odgovora, ki ga mora uganjevalec ali uganiti ali poznati. Pogosto nizajo in povezujejo nepričakovane lastnosti ali pa namigujejo na povsem drugačen odgovor, kot je določen, z opisom resničnih lastnosti pa zavajajo. Pri pravi uganki je pogosto možnih več različnih odgovorov, vendar je pravilni le tisti, ki ga določi uganjevalec oziroma družba. Večina pravih folklornih ugank v arhivskem gradivu ISN ZRC SAZU je tematsko povezanih s kmečkim življenjem (Taylor 1951; Babič 2018). Ker kmečki predmeti in živali niso več del vsakdanjika, so odgovori v sodobnih pravih ugankah povezani s tematskim svetom otrok, s šolo, hrano, stanovanjem/hišo itn.

Šaljiva vprašanja so podžanr uganke, ki je na meji med uganko in vicem ter večinoma del humorističnega repertoarja. Navadno se začenjajo z vprašalnicami kaj, kako, zakaj, kakšna je razlika, v čem sta si podobna ipd. Pri šaljivih vprašanjih tekmovalnost med udeležencema ni več v ospredju ali pa niti ni izražena. Dvodelna struktura vpra-

¹ Raziskava je nastala kot del podoktorskega projekta MOBJD33 iz raziskovalnega projekta IUT 22-5 v okviru sheme Mobilitas+. Podprla jo je Evropska Regionalna razvojna fundacija (Centre of Excellence of Estonian Studies – CEES TK 145).

šanje-odgovor, zaradi katere so šaljiva vprašanja uvrščena pod žanr ugank, prevzame predvsem funkcijo 'poante' [*punch line*] (Oring 1993: 131–132; Šrimpf Vendramin 2015: 93), ki vpliva tudi na spremenjeni potek komunikacije med podajanjem. Pri šaljivem vprašanju najpogosteje ena oseba poda tako vprašanje kot odgovor, med njima pa ni rivalskega odnosa; funkcija šaljivih vprašanj je vzbujanje humorja, lahko tudi smeha (Kaivola-Bregenhøj 2001: 57). Kreativni vzorec kratke oblike šaljivega vprašanja vsakomur omogoča samostojno oblikovanje (Davies 2011: 12). Kot pri pravih ugankah tudi v šaljivih vprašanjih podoba oziroma vprašanje temeljita na posplošeni podobi oziroma stereotipih, ki ponujajo neskončno variacij. Prav zato je ta oblika dandanes izredno učinkovita in se hitro širi. Zaradi poudarjene humorne funkcije pa tudi zaradi spremenjenega komunikacijskega vzorca te strukture le še delno uvrščamo med uganke: uganke so le po strukturi, funkcijsko pa gre za šale.

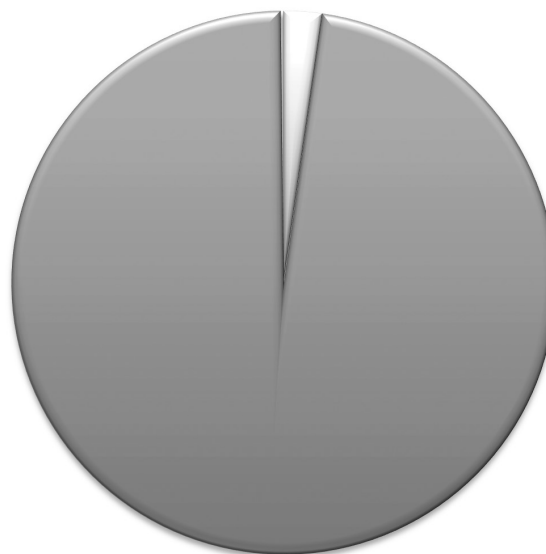
Barva kot lastnost predmeta nastane kot fizikalni pojav lomljenja svetlobe in jo zaznamo s prostim očesom. Poimenovanja barv odražajo našo zaznavo okolja, ki je ubesedeno tudi v ugankah. V slovenščini poznamo enajst osnovnih poimenovanj za barve: črna, bela, rdeča, rumena, zelena, modra, rjava, vijolična, roza, oranžna in siva,² zato slovenski jezik po Brentu Berlinu in Paulu Kayu (1991 [1969]: 23) uvrščamo na sedmo, najvišjo stopnjo razvoja osnovnega barvnega izrazja. V ugankah se poimenovanje barve pojavlja predvsem kot lastnost predmeta ali kot referenca nanjo, poimenovanje barve pa ne vodi nujno k odgovoru. Povezavi sodobnih estonskih ugank s poimenovanjem barve se je prva podrobneje posvetila Piret Voolaid (2016). V svoji študiji poudarja predvsem šaljiva vprašanja o blondinkah in slonih, v katerih so barve tudi najpogosteje uporabljene. Tudi iz analize inštitutskega arhivskega gradiva slovenskih ugank (Babič 2018) je, čeprav ta po deležu ne izstopa, razvidna prisotnost barvnega poimenovanja. Deleža poimenovanj barve in opisov z barvnimi poimenovanji sta pogostejša v sodobnih ugankah, v katerih je oboje uporabljeno tudi kot identifikacijska karakteristika blondinke, barve pa so lastnost predmeta tudi v predugankah (glej v nadaljevanju).

Metodologija

Enote, vključene v analizo o uporabljenih barvah v sodobnih folklornih ugankah, sem med letoma 2012 in 2018 zbirala predvsem po šolah (leta 2015), po spletu (osebna elektronska pošta, forumi, spletne strani), nekaj malega tudi z intervjuji ali pa med vsakdanjo komunikacijo.³ Zbirka trenutno vsebuje 530 različnih enot sodobnih ugank, ki so

z navedbo vira shranjene v programu Excel.⁴ Del enot je bil namensko zbran za zbirko, del pa za raziskave drugih tem. Za diahrono primerjavo z nedavno zbranim sodobnim gradivom sem uporabila arhivsko gradivo ISN ZRC SAZU, v glavnem zbrano med terenskim delom v obdobju med 19. stoletjem in osemdesetimi leti 20. stoletja.

Sodobne uganke za namen raziskave sem izbrala glede na vsebnost poimenovanja barve: če je uganke poimenovala barve, sem jo uvrstila v analizo. Takšnih ugank, predvsem na račun šaljivih vprašanj o blondinkah, je bilo v gradivu 341.

- Prava uganke (n=12)
- Šaljiva vprašanja (n=517)
- Seksualna vprašanja (n=1)

Tabela 1: Delež sodobnih ugank z barvami (n = 341)

Poudariti moram, da je zbiranje šaljivih vprašanj na terenu precej zahtevno predvsem zato, ker se ljudje krajših folklornih enot ne spomnijo takoj in jih ne začnejo takoj nizati. Več gradiva lahko pridobimo le postopoma, in to le, kadar nam uspe zbrati večjo skupino ljudi, med katerimi se ob začetni zbiralčevi spodbudi ustvari t. i. folklorno srečanje (Ivančič Kutin 2011). V takih skupinah se dinamika lahko razvije do te mere, da si ljudje šale kar podajajo. Zbiranje enot po spletu se zdi lažje, predvsem pa dostopnejše, vendar se ob tem postavi vprašanje, koliko te enote res živijo v komunikaciji, koliko teh enot pa obstaja zaradi svoje skrajne agresije in žaljivosti zgolj na internetu (zaradi manjše samocenzure ob dejstvu, da zapisovalec lahko ostane anonimen), po možnosti napisane zgolj enkrat. V namene raziskav uporabe barvnih poimenovanj v ugankah

² Vrtni red navajanja barv sledi predvidenim razvojnim stopnjam barvnega izrazja po Berlinu in Kayu (1991 [1969]).

³ Večino v članku navedenih šaljivih vprašanj sem avtorica članka že prej poznala iz žive komunikacije.

⁴ Zbirka se trenutno še ureja, bo pa v prihodnje del Arhiva ISN ZRC SAZU.

sem dala prednost uporabi samega barvnega poimenovanja in se tvorcu in sodobni slovstveni folklori kot taki nisem posvečala.

Barve v sodobni pravi uganki

V pravih ugankah je barva temeljni del opisa, ki uganjevalcu hkrati pomaga in ga usmerja. Barva je nemetaforični in nesimbolični del vprašanja, opisni del, neposredno povezan z opisanim. Barva je resnična lastnost v uganki opisanega predmeta oziroma odgovora. Uganjevalcu je zato jasno, da mu je barva v vprašanju v pomoč in vodilo, verjetno pa je tudi to razlog, da poimenovanje barve redkeje najdemo v uganki: uganko, ki poimenuje barve, je lažje uganiti (Babič 2018: 46).

V slovenskem sodobnem gradivu⁵ prava uganka živi predvsem kot avtorski žanr, objavljen v knjižnih in periodičnih izdajah za otroke. Sodobne folklorne prave uganke so redke, pa še te otroci pogosto navajajo kot šale, ne kot uganke. Od 530 enot sodobnih folklornih ugank je le 12 pravih ugank, od tega dve uganki poimenujeta barve:

Kaj je belo, ko je umazano? – Tabla.

Kaj je to, če vržeš gor, je belo, ko pade dol, je rumeno? – Jajce.

Pogojno bi lahko v obravnavo uvrstili tudi poimenovanje svetlobe in teme, vendar pri tej uganki ne gre za poimenovanje barve, temveč za vizualizacijo svetlega in temnega ob poimenovanju dela dneva:

Kaj se bolje vidi ponoči kot podnevi? – Luč.

Poznavanje folklornih pravih ugank je zelo slabo, kar kaže na to, da ta podžanr kot del sodobne slovstvene folklore ni več učinkovit.

Barve v sodobnih šaljivih vprašanjih

Šaljiva vprašanja so v nasprotju z arhivskim gradivom v sodobnem gradivu folklornih ugank najštevilčnejši podžanr uganke (Babič 2018). V celotnem gradivu sodobnih ugank je 517 šaljivih vprašanj, kar predstavlja 97,5 odstotka celotnega gradiva. Na terenu jih največkrat dobimo kot vic ali šalo, kar potrjuje, da gre za vrsto humorja. Hkrati pa šaljive uganke pod žanr uganke strukturno uvrščamo zaradi njihove dvodelne oblike vprašanje-odgovor in relativno stalne vsebine (Davies 2011: 14). Čeprav gre za podžanr, v katerem zastavlja vprašanja pove tudi odgovor, računa

na to, da poslušalec ne pozna odgovora.⁶ Odgovor ponuja presenečenje ali preobrat, ki izzoveta smeh ali pa imata vsaj humoren učinek.

Opis/vprašanje je priprava na poanto v odgovoru (Roemer 1999: 182). Veliko šaljivih vprašanj je opredeljenih kot parodične uganke, pri katerih sta poudarjena absurd in nesmisel. Kar je za šaljiva vprašanja še zlasti značilno, je določena mera agresivnosti pri vsakdanjih zaključkih (prav tam: 182–183). Alta Jablow in Carl Withers (1965) sta zato tovrstna šaljiva vprašanja interpretirala kot varnostni ventil, ki mladostnikom omogoča izraziti njihova zanimanja, jezo ali strahove, povezana z nasiljem, s hitrim razvojem in pogosto z iracionalnim svetom, v katerem živijo.

Analiza starejšega gradiva iz arhiva ISN ZRC SAZU je pokazala, da šaljiva vprašanja tematizirajo predvsem logičnost rabe oziroma delovanja določenega predmeta ali obnašanja živega bitja (Babič 2018):

Zakaj ima mlinar bel slamnik? – Da ga nosi.

Zakaj ima star konj slabe zobe? – Da grize z njimi.

Analiza zbranega sodobnega gradiva pa pokaže, da so v drugi polovici 20. stoletja v strukturo šaljivega vprašanja vstopile predvsem naslednje teme:

neumnost

Kako blondinka ubije zlato ribico? – Utopi jo v vodi.

Kaj je največja želja vsakega policajja? – Da si kupi križišče in gre na svoje.

promiskuiteta

Zakaj blondinke ne obvladajo prsnega plavanja? – Kadar postane med nogami vlažno, se takoj obrnejo na hrbet.

svetovne katastrofe

Zakaj ima žid prednost pri šahu, ko igrata s Hitlerjem v plinski celici? – Prednost domačega terena.

in različni kruti prizori

Kaj je rdeče in se vrti? – Dojenček v mikserju.

⁶ Če poslušalec odgovor pozna, potem šaljivo vprašanje izgubi funkcijo vzbujanja humorja; prav nepoznavanje presenetljivega odgovora in humornega preobrata je ena glavnih lastnosti šaljivih vprašanj.

⁵ Enako npr. tudi v Estoniji, na Finskem in Irskem.

Šaljiva vprašanja, ki se različno uporabljajo, imajo več podtipov, pogosto povezanih s starostjo uporabnikov: od mlajših otrok pa do odraslih. Z razvojem se spreminjata tudi razumevanje in raba različnih šaljivih vprašanj. Šaljiva vprašanja s poimenovanjem barve so v večini, saj jih je kar 341, to je 64 odstotkov. Visok delež lahko pripišemo predvsem šaljivim vprašanjem o blondinkah, v katerih je barva navedena že v samem karakterizirajočem poimenovanju osebe.

Preduganke

Sodobna šaljiva vprašanja lahko razdelimo po naslovnih in temah. Vsekakor je že na prvi pogled pri delitvi očitna skupina t. i. nesmiselnih vprašanj, ki jih Kaivola-Bregenhøj (2001: 54) poimenuje 'preduganke' (angl. *pre-riddles*). Gre za šaljiva vprašanja, ki si jih zastavljajo otroci med četrtim in sedmim letom. Vsebinsko nimajo prav dosti smisla, vedno pa izzovejo smeh – zdi se, da je prav ta nesmiselnost pri otrocih humoren element.

Okrog petega leta naj bi otroci dokončno razumeli strukturo in potek uganke, njeno dinamiko z vprašanjem in odgovorom ter možnostjo odgovora (Roemer 1999: 188). V tem obdobju začnejo sestavljati tudi svoje uganke, z zavedanjem, da morajo omogočiti pravičen odgovor. Zmožnost sestavljanja dobre uganke s starostjo narašča (prav tam), hkrati pa to strukturo začnejo izkoriščati tudi za šaljenje, z nesmiselnim odgovorom želijo namreč doseči humoren učinek s 'poanto' (angl. *punchline*). Tovrstna šaljiva vprašanja vedno vsebujejo poimenovanje barve. Prva šaljiva vprašanja/preduganke so namreč vedno povezana z resnično lastnostjo predmeta; v gradivu je najpogostejša poveza-va rdeče barve in paradižnika:

Kaj je rdeče in se vozi gor in dol v dvigalu? – Paradižnik v dvigalu.

Kaj je zeleno in gre gor in dol? – Grah v dvigalu.

Zdi se, da gre za razvojno prva in osnovna šaljiva vprašanja/preduganke, ki jih otroci začnejo aktivno uporabljati, uporabljeni barvni poimenovanji pa sta predvsem rdeča in zelena. Barvo kot pomembno lastnost vsebuje opis, odgovor pa poda smiselno povezavo in hkrati pokaže določene konceptualne kulturne povezave barve s počutji, ki so jih otroci že usvojili (npr. zelena in slabost, vijolična in sramežljivost/zardevanje itn.):

Kaj je zeleno in je v kotu? – Kumarica, ki je užaljena.

Kaj leti po zraku in je zeleno? – Muha, ki ji je slabo.

Kaj je vijolično pa sramežljivo in sedi v kotu? – Sli-va, ki je sramežljiva.

Kaj je zelenorumenene barve pa se joka? – Banana, ki so jo odtrgali z drevesa.

Kaj je rumeno in skače? – Banana na skakalni palici.

Tudi te preduganke so med prvimi oblikami ugank/šaljivih vprašanj, ki jih lahko slišimo med otroki, barvno poimenovanje pa se z rdeče in zelene razširi še na rumeno in vijolično. Pri določenih šaljivih vprašanjih/predugankah je poimenovanje barve arbitrarno določena lastnost oblačila ali drugega dodatka. Največkrat se v teh enotah pojavljata modra in zlata barva: po navadi modra kot barva oblačila, zlata pa kot barva zoba:

Kakšen zob ima muha, ki se sveti? – Zlat.

Kaj je modro in leti po zraku? – Muha v kavbojkah.

Zakaj ima limona oblečeno rdečo bluzo? – Ker je modra v pranju.

Kaj gre ven oranžno, not pa belo? – Pomaranča v snežnem metežu.

Barva je v teh primerih sprva zavajajoč element, hkrati pa takoj nato v odgovoru presenetljiv podatek, poanta, ki vzbudi smeh. V gradivu je takih predugank 23, kar predstavlja 0,1 odstotka gradiva.⁷ Najpogosteje omenjena barva je zelena (šest ugank), sledijo modra (pet ugank), rumena (tri uganke), rdeča (dve uganki), zlata (dve uganki), občasno pa tudi druge barve, bela, oranžna, vijolična ter kombinacije dveh barv iz nabora že omenjenih. V gradivu je tudi uganke s krajšo zgodbo, ki poleg drugih opisanih lastnosti omenja barve, in sicer rumeno, zeleno in modro:

Je sončen dan, pa grejo trije medvedki, mali, velik pa srednji pa so pač različne velikosti. Najmanjši vzame rumen dežnik – pa zapomnite si – pa z najmanjšo luknjo, pa srednji vzame zelen dežnik pa ima srednjo luknjo – zapomnite si –, srednjo luknjo, in ta tretji, ki je največji, pa vzame moder dežnik, pa največjo luknjo ima – pa zapomnite si – moder je in največjo luknjo ima. Kateri je najbolj premočen? – Noben, ker je sonce.

Zgornja uganke je zasnovana na krajši zgodbi, polni (zavajajočih) podatkov, končno vprašanje pa se navezuje na vsebino. Odgovor je navadno manjša podrobnost iz zgodbe, in ne večkrat omenjeni opis. Pri tej uganki je zavajajoči element večkratno poimenovanje barve, podrobnost, na katero se poslušalec osredotoči, pa vendar se pri odgovoru izkaže za neuporabno. Poleg humorja, ki ga izzove odgo-

⁷ Vse preduganke v zbirki so bile leta 2015 zbrane s terenskim delom po šolah, kar tudi pojasnjuje njihov nižji odstotek.

vor, se v tem podžanru preizkušata še pozornost in natančnost poslušalca. Napačen odgovor navadno izzove smeh, ne pa zasmehovanja.

Sodobna šaljiva vprašanja s principom logičnega mišljenja

Šaljiva vprašanja, ki sledijo, so že obravnavana kot prava šaljiva vprašanja in si jih pripovedujejo starejši otroci, mladostniki in odrasli. Skupina šaljivih vprašanj, ki tematizira izvor in genezo pojava in je precej pogosta tudi v arhivskem gradivu (Babič 2018), uporablja princip logičnega mišljenja. Samo besedilo še ne vsebuje agresije, poimenovanje barve je uporabljeno kot zavajanje naslovnika, poanta pa se nanaša na logičen, a nepričakovan odgovor:

Zakaj ima klovn zelene naramnice? – Da mu hlače dol ne padejo.

Zakaj ima limona rdečo bluzo? – Ker je modra v pranju.

Barve so poimenovane v treh šaljivih vprašanjih s principom logičnega mišljenja. V njih je barva poimenovana zelo naključno, ne gre namreč za konkretno lastnost, ki bi poslušalca napeljevala k odgovoru.

V nadaljevanju obravnavam šaljiva vprašanja, ki krožijo med mladostniki in odraslimi, med populacijo, ki je že prestopila iz otroštva. Večina tovrstnih današnjih šaljivih vprašanj deluje kot katalizator družbenih frustracij, zato vsebuje stereotipe, predsodke, neposredno lahko izražajo tudi agresijo. Pri njih je barva pomemben podatek, pogosto namreč označuje del fizične podobe ali pa telesne izločke, kot npr. rdeča za kri, rumena za urin, blond za lase, črna za polt, rumena za perje, siva za slonovo kožo itn. Tudi ta šaljiva vprašanja delimo na več podskupin.

Sodobna šaljiva vprašanja na temo krutosti, agresije

Skupina šaljivih vprašanj na temo agresije je bila leta 2015 zbrana predvsem med osnovnošolskimi otroki (starimi med devet in trinajst let). Tematizirajo krutost, povezano predvsem z nasiljem in grozljivimi prizori. Teh šaljivih vprašanj, ki vsebujejo tudi poimenovanje barve, je v zbranem gradivu pet (0,1 odstotka). O psihološkem vidiku omenjenih šal na tem mestu ne bom temeljiteje razpravljala, nedvomno pa je to obdobje razreševanja različnih notranjih konfliktov, ki se kanalizirajo v humorne oblike:

Kaj rumeno, leti po zraku, in je nevarno? – Kanarček z brzostrelko./ Kaj je nevarno, leti po zraku in je pisano? – Papagaj z brzostrelko.

Kaj je rdeče in se vrti? – Dojenček v mikserju.

Katera žival vidi vse rdeče? – Krvava muha.

Dundes (1987: 10–13) prvotni pojav omenjenih šaljivih vprašanj v ZDA pojasnjuje kot odziv na vietnamsko vojno (v šestdesetih letih 20. stoletja), izraz strahu pred tehnologijo, reakcijo na legalizacijo splava, medvrstniško rivalstvo in rasizem. Sama sem tovrstna šaljiva vprašanja ob zbiranju gradiva po šolah zasledila zgolj med odraščajočimi najstniki, zato bi vznik tovrstnih vprašanj lahko interpretirala le kot medvrstniško rivalstvo in pa »ubijanje« infanilnega dela posameznikove osebnosti, ki omogoča, da se ta med odraščanjem lahko loči od svojega otroškega obdobja in doseže neodvisnost od staršev. Vsekakor v teh šaljivih vprašanjih prevladuje rdeča kot barva krvi: poimenovanje te barve v opisu neposredno nakazuje na lastnost v odgovoru. V tem kontekstu lahko poudarimo tudi šaljivo vprašanje, sicer povezano s krvjo, vendar ne v smislu agresije, temveč kot izloček, ki je hkrati karakteristika spola ter nedvomno povezano s spopadanjem s spremembami med odraščanjem:

Kaj je rdeče pa leti? – Muha z menstruacijo.⁸

Šaljiva vprašanja o slonih

Šaljiva vprašanja na temo slonov so se začela pojavljati v šestdesetih letih 20. stoletja v ZDA (Dundes in Abrahams 1987: 41). Ponavljajoča oblika šaljivih vprašanj črpa iz prepovedanih tem (prav tam: 41–42) in jih pretvarja v metaforične oblike upovedanega. Njihovo ozadje naj bi bilo spopadanje s predsodki do temnopoltih in z rasizmom – slon kot žival druge barve, temen, močan, velik lik iz džungle, naj bi predstavljal temnopolti del prebivalstva ZDA (Bronner 1988: 125). V slovenskem prostoru sta metaforičnost in katarzični del šal, o katerih pišeta Dundes in Abrahams (1987), izginila. Šala kot taka obstaja le v otroškem repertoarju, v katerem je slon zgolj absurdno zabavna žival, lahko pa bi jo zamenjali tudi s katero drugo. Večino teh vprašanj bi lahko uvrstili v kategorijo predugank. Prav tako pa so odrasli intervjuvanci navajali, da so to otroška šaljiva vprašanja, polna nesmisla, zato si jih odrasli ne pripovedujejo, poznajo pa jih ali iz svojega otroštva ali pa od otrok. Vsekakor pa gre za šaljiva vprašanja in vrste nesmislov, ki so otrokom smešni in jih zato pogosto pripovedujejo. V gradivu, pridobljenem z zbiranjem po šolah (leta 2015), so navedene štiri različne uganke s slonom in poimenovanjem barve:

Zakaj so sloni sivi? – Da jih lahko vidiš med borovnicami.

⁸ To šaljivo vprašanje sem večkrat slišala med 13-letniki, tj. mladostniki, ki se soočajo s hitrimi telesnimi spremembami in spremembami telesnega delovanja. Te teme so v njihovem svetu tabu, hkrati pa gre za mejnike in začetek izrazitih razlik med spoloma. Šalo so povedali fantje, običajno so se ji tudi smejali, medtem ko so punce ostale indiferentne in so šalo preslišale.

Kaj je sivo in leti po zraku? – Slon, ki gre na počitnice.

Kaj je rjavo in leti po zraku? – Slon, ki se vrača s počitnic.

Zakaj ima slon rdeče oči? – Da ga nihče ne vidi, ko rabuta češnje.

Izguba domnevne prvotne povezave z rasističnimi temi, preslikanih na slona, se kaže tudi v razširitvi nabora živali v teh oblikah (nekatera šaljiva vprašanja so povsem enaka kot v izhodiščni inačici s slonom):

Kaj je sivo in tudi leti? – Orel z zajcem v kljunu.

Kaj je modro in leti po zraku? – Muha v kavbojkah.

Kaj dobimo, če križamo kravo in smrkca? – Moder sir.

Vsekakor pa se pojavi vprašanje, koliko so se uporabniki teh šaljivih vprašanj zavedali latentne agresije (Kaivola-Bregenhøj 2001: 58). V današnjem kontekstu je agresija pri teh vprašanjih manj prepričljiva tudi v ameriškem okolju (Oring 1992: 1718).

Rasistična šaljiva vprašanja

Rasistične teme v slovenskih šaljivih vprašanjih so najpogosteje neposredno prikazane kar z opisom barve kože (rumena barva kože, črnc). Barva ima v tem primeru funkcijo opisa fizične lastnosti osebe (barva kože), na katero je usmerjena rasistična vsebina, pa naj bodo to izvor njihove barve kože, opis njihovih življenjskih navad ali pa neposredna agresija do drugačnih. V obravnavanem gradivu je 14 takih šaljivih vprašanj, v njih pa je najpogosteje tematizirana temnopolta/črna barva kože, redkeje še rumena, rdeče in bele pa v gradivu ni (če se osredotočimo le na najbolj stereotipne sodbe, kako naj bi koža izgledala). Druga barva kože največkrat zavede uganjevalca, ki pričakuje, da bo poanta šaljivega vprašanja specifično povezana z omenjeno drugačnostjo, vendar je pri teh agresivnost latentna in se kaže le kot omenjanje drugačnosti:

Zakaj ima črnc bel pas na hlačah? – Da mu ne pada dol.

Kakšen je črnc, na katerega padeta 2 toni moke? – Mrtev.

Rasizem je neposredno izražen v šaljivih vprašanjih, ki naj bi razlagala izvor barve kože ali določene navade z njima povezanih ljudi:

Zakaj so Kitajci rumeni? – Ker ščijejo proti vetru.

Zakaj črnc je belo čokolado? – Da se ne ugrizne v prste.

Stopnjevana stopnja rasizma pa je izražena v šaljivih vprašanjih s proti drugačnim še zlasti poudarjeno (fizično) agresijo:

Kaj je razlika med trampolinom in črncem? – Po trampolinu po navadi skačemo bos.

Zakaj so obesili črnca? – Zakaj pa ne.

Zakaj morski pes nikoli ne napade črnca? – Ker misli, da je od kita drek.

Šaljiva vprašanja o blondinkah

Zelo razširjena skupina šaljivih vprašanj, ki omenjajo barve, so vprašanja o blondinkah: blond je barva, ki poimenuje svetle lase, blondinec/ka pa je oseba svetlih las in svetle polti. Šaljivih vprašanj te vrste je največ tudi v obravnavanem gradivu, in sicer 285 enot.⁹ Lasje, ki so pomemben simbol zunanega videza in razkrivajo posameznikovo družbeno identiteto, so tako pomembni, da si jih morajo ženske v nekaterih kulturah in religijah še vedno pokrivati: pri ženski lasje simbolizirajo njen spol, blond lasje pa najrazkošnejše in najbolj zaželeno, to je spolnost (Davies 2011: 76). V tovrstnem humorju so blondinke kot simbol mladostnega razkošja postale priročna tarča. Barva se kot ključna ponovno pokaže pri vzpostavljanju družbene hierarhije. Aktualnost omenjenih vicev in šaljivih vprašanj podpira tudi dejstvo, da je v Sloveniji izšlo več knjig z vici o blondinkah (npr. Begulic in Žunec Stritar 2013; Frbežar 1997; Jurič in Klun 2001).

Ta skupina šaljivih vprašanj barvo nakaže že s samim poimenovanjem osebe (podobno kot pri temnopoltih). Celotno skupino lahko kot šaljiva vprašanja obravnavamo s poimenovanjem barve, zato je v šaljivih vprašanjih blond tudi najpogosteje omenjena barva. Večina opisanih šaljivih vprašanj blond barvo omenja kot fizično karakteristik o osebe, manjše število pa še druge barve (večinoma v povezavi z rjavolaskami ali rdečelaskami):

Zakaj blondinka nosi črn pramen? – Dela se pametno.

⁹ Razlog za toliko višjo zastopanost teh enot v zbirki sta tudi posebna tematska analiza in njihova obravnava za predavanje o podobnostih in razlikah med slovenskimi in estonskimi šaljivimi vprašanji o blondinkah. V gradivu, zbranem le v osnovnih šolah, delež šaljivih vprašanj o blondinkah zajema 48 odstotkov vsega gradiva s poimenovanji barve ter 22 odstotkov celotnega zbranega gradiva s šaljivimi vprašanji.

Zakaj blondinke uporabljajo zeleno šminko? – Ker rdeča pomeni stop!

Kaj nastane, če s stolpnice skočita blondinka in rjavolaska? – Viki krema.

Šaljiva vprašanja, ki neumnost in promiskuiteto povezujejo s svetlolasimi ženskami, so se razširila v devetdesetih letih 20. stoletja in naj bi bila odgovor na »velike spremembe v globljih družbenih strukturah, povezanih predvsem z identiteto moških in žensk« (Stanoev 2010: 43). Kljub vsemu pa so bile blondinke seksualno privlačnejši tip ženske tudi v preteklosti (pisni podatki o tem segajo vse do starega Rima). Christie Davies opozarja, da so blond lasje hkrati znak mladosti, saj lasje s starostjo potemnjijo, človek pa po današnjih estetskih merilih postane manj privlačen (Davies 2011: 72–73). Poleg privlačnosti pa mladost zaznamujeta tudi nezkušenost in naivnost, kar se nato v šaljivih vprašanjih tematizira kot neumnost. Tovrstna šaljiva vprašanja neumnost in spolnost poudarjajo predvsem kot nepremišljeno željo, instinkt in hkrati nezmožnost premišljenosti. Šaljiva vprašanja o neumnih blondinkah so žaljiva in seksistična, največkrat usmerjena proti ženskam, čeprav se v zadnjih letih pojavljajo tudi vici o blondincih, tj. moških, ki pa so predvsem neumni, ne pa nepotešljivi (teh šaljivih vprašanj je manj):

Kaj je blondinec vprašal svojo ženo, potem ko mu je rodila dvojčka? – Kdo, hudiča, je bil moški, ki ji je naredil drugega!¹⁰

Z jezikovnimi dovtipi povezana vprašanja o blondinkah tematizirajo predvsem neumnost. Pogosta so tudi med otroki in šolsko mladino:

Zakaj blondinka nese brisačo v trgovino? – Ker na vhodu piše Tuš.

Zakaj da blondinka noge v torto? – Ker na njenih supergah piše Fila.

Zakaj se blondinka plazi po trgovini po tleh? – Ker išče nizke cene.

Zakaj blondinka meče zelje v tank? – Zato da nahrani gosenice.

Tako med odraslimi kot med mladimi in pogosto tudi na spletu krožijo šaljiva vprašanja, ki neumnost blondink tematizirajo predvsem na podlagi situacijskega humorja. Ker gre bolj za besedno igro in humor na podlagi večpomenskosti kot pa za točno določen tip osebe, so ta šaljiva vprašanja pogosta tudi med otroki.

¹⁰ To šaljivo vprašanje se na spletu pojavlja tudi za blondinko, ne samo za blondinca.

Kaj imata skupnega blondinka in štanga? – Blondinka je zabita v glavo, štanga pa v asfalt.

Zakaj blondinka pleza čez šipo? – Da bi videla, kaj je na drugi strani.

Zakaj blondinka pleše pred semaforjem? – Ker misli, da je disko.

Šaljiva vprašanja s seksualno vsebino in tematizacijo promiskuitete se začnejo pojavljati v najstniških letih in so pogosta predvsem na spletu (pišejo in berejo jih odrasli):

Kakšna je razlika med kokoško in blondinko? – Kokoška bolj mirno sedi na jajcih.

Kako se štiri blondinke usedejo na stol? – Tako da ga obrnejo.

Zakaj blondinke nosijo spodnje perilo? – Da jim je lepo toplo okoli gležnjev.

Iz gradiva je očitno, da bolj ko je poudarjen seksizem, prej bomo šaljivo vprašanje našli zgolj na spletu, različnih forumih in spletnih straneh s šalami, kjer bo ta, ki je objavil šaljivo vprašanje, naveden zgolj pod psevdonimom; to kaže na samocenzuro in samozavedanje podobe, ki jo daje. Preseneča podatek, da so na severu Evrope, kjer številčno prevladujejo svetlolasi ljudje, šaljiva vprašanja o blondinkah prav tako izredno učinkovit tip šaljivega vprašanja.¹¹ To kaže na globalno utrditev stereotipa o povezavi barve las in inteligence ter izrabo danega modela za ustvarjanje vedno novih šaljivih vprašanj.

Sklep

Sodobno gradivo, zbrano z namenskimi intervjuji, ključnim zbiranjem in zbiranjem po spletu, izpričuje, da je prevladujoči podžanr sodobne folklorne uganke šaljivo vprašanje. Oblika šaljivih vprašanj je dvodelna in relativno stalna, zato jih uvrščamo med uganke, njihova funkcija pa je v prvi vrsti humornost, šaljivost, vendar ta »šaljivost« pri mnogih prestopa meje dobrega okusa na stran agresije in sovražnega govora. Med zbranimi sodobnimi ugankami je bilo le nekaj enot, ki jih uvrščamo med prave uganke. Prava uganke je danes večinoma avtorska in

¹¹ To sem ugotovila, ko sem v Estoniji in na Finskem pregledovala njihovo gradivo s šaljivimi vprašanji na temo blondink. Na temo primerjave slovenskih in estonskih šaljivih vprašanj o blondinkah sem pripravila predavanje Truth about Blondes: How Funny is It? (vabljen predavanje na seminarju raziskovalne skupine CEES Studies of contemporary culture, Estonski literarni muzej/Eesti Kirjandusmuseum, Tartu, Estonija, 13. oktober 2017), kjer se je pokazalo, da so šale zelo podobne, vsebinsko se razlikujejo predvsem v delu šaljivih vprašanj, povezanih z besednimi igrami in dvopomenskosti besed v posameznem jeziku.

namenjena otrokom (tudi gradivo je večinoma objavljeno v otroških revijah in avtorskih zbirkah ugank, te pa so predvsem metaforični opisi predmetov, različnih del ali vremenskih pojavov).

Zdi se, da so šaljiva vprašanja primernejša oblika za današnji svet, predvsem pa je očiten »prihranek časa«, saj zastavljalec pove tudi odgovor, zato časa za čakanje odgovora niti ne potrebuje. Hkrati pa gre za obliko, ki lahko uspešno funkcionira tudi pisno, saj ne terja dialoga v obliki klasične izmenjave besed (če je šaljivo vprašanje uspešno, situacija terja le »dialoškost reakcij«).

Barva je v šaljivih vprašanjih pomemben element tako vprašanja kot odgovora. V manjšem delu je podatek o barvi zavajajoč (kot npr. pri šaljivih vprašanjih, ki v odgovoru terjajo logično mišljenje o funkciji predmeta), večinoma pa gre za lastnost osebe ali živali. Določena šaljiva vprašanja brez omembe barve (kot npr. o blondinkah, črnih) tako niti ne bi mogla obstajati. Prav zaradi omembe barve kot dela identitete je najpogostejša barva v sodobnih folklornih ugankah blond.¹² Šaljivih vprašanj o blondinkah (in v zadnjem času tudi o blondincih) je ogromno, širijo se in vztrajajo kljub seksistični, vulgarni in šovinistični vsebini (ali pa prav zaradi nje). Z identiteto so povezane tudi omembe barve kože, pri čemer sta tematizirani zgolj temna polt z izrazom črnc in rumena polt; bela in rdeča polt kot stereotipni oznaki rase v sodobnih šaljivih vprašanjih v mojem zbranem gradivu nista omenjeni.

Pri drugih šaljivih vprašanjih je barva spremljajoči element, kot npr. barva hlač, srajce ali poosebljenega stanja: npr. zardevanje slive, slabost kumarice; pojavljajo se predvsem v t. i. predugankah in šaljivih vprašanjih, ki krožijo med otroki. Večinoma gre za trenutek, ko barva pripomore k poanti v šaljivem vprašanju. Najpogosteje uporabljena barva v teh ugankah je zelena, sledijo modra in rumena ter rdeča. Druge omenjene barve so še siva, oranžna, rjava, bela, zlata, vijolična in pisana. Ob primerjavi s starejšimi ugankami (Babič 2018) postane očitno, da sta črna in bela tako rekoč izginili iz besedil (črna je večinoma uporabljena le v obliki črnc).

Kljub globalnemu značaju večine tovrstnih šaljivih vprašanj, sploh o blondinkah, slonih in drugih barvah polti, pa je treba vedeti, da te šale niso le prevzete, uvožene, temveč vsebujejo tudi precej novih vsebin, polnih lokalnega znanja, stereotipov, predstav in besednih iger v domačem jeziku. Prav zato ostajajo aktualna, pojavljajo pa se vedno nova. Barva je še vedno pomembna karakteristika, le da v sodobnem gradivu ne usmerja več k odgovoru, temveč je prevzela vlogo ali zavajanja ali pa nosilca lastnosti in pogosto pomembnega dela poante šaljivega vprašanja.

12 Do enakih zaključkov o rabi barve v sodobnih šaljivih vprašanjih prihaja tudi P. Voolaid (2016) v študiji o rabi barv v estonskih ugankah.

Literatura

- BABIČ, Saša: *Beseda ni konj: Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev* (Ethnologica – Dissertationes, 6). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- BABIČ, Saša: Barve v slovenskih folklornih ugankah. *Glasnik SED* 58 (1–2), 2018, 43–51.
- BEGULIČ, Enes in Katja Žunec Stritar: *Najboljši vici o blondinkah*. Brežice: Begen, 2013.
- BERLIN, Brent in Paul Kay: *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press, 1991 [1969].
- BRONNER, Simon J.: *American Children's Folklore*. Arkansas, Little Rock: August House, 1988.
- DAVIES, Christie: *Jokes and their Targets*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 2011.
- DUNDES, Alan in Roger D. Abrahams: On Elephantasy and Elephanticide: The Effect of Time and Place. V: Alan Dundes (ur.), *Cracking Jokes: Studies of Sick Humor Cycles and Stereotypes*. Berkley: Ten Speed Press, 1987, 41–54.
- DUNDES, Alan: *Cracking Jokes: Studies of Sick Humor Cycles and Stereotypes*. Berkley: Ten Speed Press, 1987.
- FRBEŽAR, Jean J.: *Najboljše šale o blondinkah*. Grosuplje: Mondena, 1997.
- IVANČIČ KUTIN, Barbara: *Živa pripoved v zapisu* (Ethnologica – Dissertationes, 3). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- JABLOW, Alta in Carl Withers: Social Sense and Verbal Nonsense in Urban Children's Folklore. *New York Folklore Quarterly* 21, 1965, 243–257.
- JURIČ, Evgen in Dušan Klun: *Blondinka(m) se smeje(mo): Šale o blondinkah*. Ljubljana: Hekure, 2001.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, Anikki: *Riddles: Perspectives on the Use, Function and Change in a Folklore Genre* (Studia Fenica Folkloristica, 10). Helsinki: Finnish Literature Society, 2001.
- ORING, Elliott: *Jokes and their Relations*. Kentucky: University Press of Kentucky, 1993.
- ROEMER, Danielle M.: Riddles. V: Brian Sutton-Smith, Jay Mechling, Thomas W. Johnson in Felicia R. McMahon (ur.), *Children's Folklore: A Source Book*. Colorado: University Press of Colorado, Utah State University Press, 1999, 161–192.
- STANOEV, Stanoy: Dumb Blondes and Democracy. *Folklore* 46, 2010, 43–60.
- ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina: *Ustno izročilo in kulturni spomin v zgornjem Obsotelju*. Doktorska disertacija. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, 2015.
- TAYLOR, Archer: *English Riddles from Oral Tradition*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press, 1951.
- VOOLAID, Piret: Värvisõnad ja värvisümbolid eesti mõistatuste alaliikides [Barve in barvni simboli v podžanrih estonskih ugank]. *Mäetagused* 2, 2016, 69–98.

Viri

Arhiv folklornega gradiva ISN – Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Zbirka ugank. Ljubljana: ZRC SAZU.

Zbirka sodobnih ugank, osebni arhiv avtorice.

Colours in Slovenian Contemporary Folklore Riddles

The folklore riddle is a genre with a two-part question-answer structure. The genre is still very productive, but, as is evident from the material collected through interviews, in everyday communication and online, unlike in the older material the predominant contemporary subgenre in the contemporary material is joking questions. The function of joking questions is primarily humour, although this “humour” often crosses the boundaries of good taste, lapsing into aggression and hostile speech.

The field work carried out in schools revealed only a few true riddles (true riddles are nowadays a mostly authoritative genre and intended solely for children). It seems that joking questions are a more appropriate form for the contemporary world, and are also “time saving”, as the person who asks the question also gives the answer, not even needing to wait for one. At the same time, it is a form that can function successfully in written form, as it requires no dialogue in the classic form of word exchange (if a joke is successful, the situation requires only the “dialogue of reactions”).

Colour in joking questions is an important element in both questions and answers. To a small extent, the colour information is misleading (for example, in joking questions that require a logical view of the object’s function in the answer), but most of all it is a characteristics of a person or an animal. In this manner, some joking questions could not even exist without mentioning a colour (such as blondes or black people). Whenever colour is mentioned as a part of identity, the most common colour in modern folklore riddles is blonde. The most common skin colour mentioned in relation to racial identity, however, is dark skin, and yellow skin as well, albeit much less often; white and red skin as stereotypical labels of race in contemporary joking questions are not mentioned in the author’s collected material.

In other joking questions, colour is an accompanying element, such as the colour of trousers, a shirt or a personalised condition (e.g. the blushing of a plum, the sickness of a cucumber), and occurs mainly in pre-riddles that are popular with children. Colour contributes to the punch-line of the pre-riddle. The most commonly used colour in these riddles is green, followed by blue and yellow, and red. The other colours mentioned are grey, orange, brown, white, golden, purple and colourful. In comparison to traditional riddles, it becomes obvious that black and white virtually disappear from texts (black is mostly used only when referring to a black person).

Colour is still an important feature, but it does not lead to the riddles’ answer; rather, it misleads or is a mere description of the characteristics and therefore often an important part of the punch line.

